...Смутно, що з такого раю

Зробили ми долину мук безкраю,

Де тільки й можна плакати-ридати.

В. Самійленко. ("Україні" 81).

Стояла сьома година ранку. Штейгерові Сосновському й сьогодні, як і вчора, нездужалось. Але весняне сонечко так привабливо зазирало до його в кімнату, наче хотіло доконче викликати його на вулицю. І він мусів скоритись.

Зодягтись у шахтьорку, звичайну робочу одежину, Сосновський вийшов на ганок. Сонце кинуло просто в вічі йому цілий сніп гарячого ясного проміння. Він прижмурився, боком, скоса подивився на небо й усміхнувся привітною усмішкою. А сонце сміялось, раділо і з блакитного неба, і з зеленої, землі, на їй сірими, прикрими плямами визначалися сірі будинки убогих шахтарських халупок, брудних і сумних. Далі розіслався широкий степ, а за ним, геть на обрію, в ранішньому тумані маячіло в садках якесь село з високою гостроверхою дзвіницею.

Будинок, де жив Сосновський, стояв скраю. Щодня, йдучи до шахти, Сосновський спинявся на хвилину на хвірточці і мовчки, з радісною усмішкою любував з далечини, з просторого степу, що, мов пишний зелений килим, слався перед ним; скрізь по, степу горіли, мов краплини свіжої крові, головки яскраво-червоних воронців, і це надавало степові такої краси, що не можна було очей одірвати од нього. А в небі бреніли завзяті співці весняні, незримі жайворонки: неначе невідомий велетень-музика натягнув од землі до неба незримі струни й

дзвенів на них невимовно-давній гімн весні й сонцеві, величному, палкому сонцеві, що є початком і кінцем життя... В душі піднімавсь якийсь чудовий, солодкий смуток, і серце од того смутку билось палкіш, водно з чарівною музикою природи, кров буяла в жилах, вся душа сповнялась завзятим бажанням... Степ дихав... Він жив кожною своєю билинкою хисткою, кожною непомітною квіточкою, найдрібнішою комашиною, метеликом, коником, пташечкою...

Сосновський любив степ, кохався в його просторищі, любив, як вдячний син свою родину. Йому й тепер хотілось вийти насеред степу, упасти на траву, обняти його міцно-міцно й злитися з ним в єдиному подиху, в єдинім бажанні, в єдинім акорді.

— Як гарно!..— несамохіть вирвалось у Сосновського. Він усміхнувся лагідно й повернув до шахти.

Йому треба було проходити повз шахтарську колонію. Вона зовсім не підходила до того, що було навколо. Сірими невеселими рядами стояли будинки; поміж ними без ладу розкидано було прибудовання: хліви, льохи, курники; нечепурні нужники, що стояли теж рядками, просто поперед вікнами, надавали й без того поганій картині якогось сороміцького вигляду. Побіля балаганів (так звали шахтарі свої нудні оселі) грались на сонці задрипані, замурзані діти: в їхніх руках не було звичайної дитячої жвавості й радості; батьківська млявість од тяжкої каторжної праці наложила й на них свою пекельну печать.

— Штегар іде,— зашепотіли деякі діти, побачивши Сосновського, й дивилися на нього своїми байдужими оченятами.

Вікна подекуди було відчинено, і звідтіля несло лайкою жінок, важким духом кислої капусти, прілих онуч. Відкілясь почулось гепання в чиюсь спину й страшенний дитячий вереск, Сосновський повернув у той бік голову. Діти з зацікавленням звели на нього свої очі, наче ждали, що він скаже з приводу такої пригоди.

— Лушку б’ють,— мовив якийсь хлопчик; юрба дітей, ніби цього тільки й ждала, голосно зареготалась.— Она хлєб крадьоть,— насмілився хлопчик, і замурзана зграя знов зареготалась.

З одного вікна висунулось гостроносе обличчя молодої дівчини і втопило в очах Сосновського свої сірі, цікаві баньки; безсоромна усмішка тремтіла їй на устах. Сосновський знав, що то дочка коваля Коропа і що ковалиха за гроші продає на яку годину отсю дочку то одному, то другому шахтареві; знав він і те, що ковалиха потай продає шахтарям горілку, під самим носом у поліцейського надзирателя, і що в неї щовечора розпуста й пияцтво.

Сосновський насупив брови...

— Навіщо це отаке? — думалось йому.— Як гарно на світі,— весна, сонечко, степ, а тут... І чому ці халупки будовано отак, вкупі, немов місця мало?.. Чому не поставити кожний будинок окремо, обсадити його вишнями, бузком, посадити під вікнами рожу, сояшники... Як гарно було б... Та і по всьому, хіба можна знайти оправдання самому існуванню такої праці, як отся шахтарська, що завчасно псує життя людям і наближає їх до смерті?..

Він розуміє тепер, чому бідний обідраний степовик неохоче стає до роботи на шахти. Степовик воліє краще пухнути з

голоду, не зібравши нічого на своїй убогій ниві, ніж заробляти на прожиток у шахті. Він — син степу: зроду степ привчив його відчувати красу свого простору, вільного запашного повітря й сонця. "На шахті — то робота кацапська",— зневажливо одповідає він, як спитаєте, чом він не йде на заробітки до шахти. Й справді: на шахтах сила робочого люду — захожого з московщини; хіба вряди-годи стрінеш наших людей, та й то тільки на поверховій роботі...

Он переступив поріг млявий заспаний шахтар, байдужо подивився довкола, потім на сонце, позіхнув голосно, не звертаючи уваги на штегаря, й знов потяг у свою нору. Шлях перейшов Сосновському товстий рудоусий надзиратель, щось буркнув під ніс і, назграбно кивнувши головою, торкнувсь грубими пальцями до козирка своєї засмальцьованої шапчини з кокардою.

"На рассвете приговор приведен в исполнение",— чогось промайнули в голові Сосновського ті казенні слова, такі звичайні в останні дні громадянського життя. "Хорошо умереть на заре!" — виринали другі слова, і чорні думки, мов сполохані круки, знов линули й зникали одна за одною, лишаючи на серці якийсь тупий біль.

— Та чи справді так вже хороше на світі?.. А це, це... Яке дивне те, що утворила природа, і яке ж гидке — утворене людськими руками... Кому воно потрібне?.. гидкі ті люди, що присилували отсих людей жити так... так... Не по-звірячому, ні... Звірі живуть хороше, в згоді з природою — природа по суті своїй не може бути гидкою. Вони присилували їх жити так, як жодна тварина не живе на світі. Гидкі й ті, що скорились їм і гинуть у цих брудних оселях, де саме повітря повне зарази... Ні, вони не гидкі... вони мізерні, в їх дух пригас, голод і шахта підтяли їхню силу, душу, серце, розум, почуття; в їх не зосталось навіть звірячого природного почуття, бо й птиця

знає й любить гніздо своє, а звір — кубло, і живуть вони як хотять: сміються до сонця, радіють з дітей, журяться, як їх немає... А ці?.. Вони давно вже позбулись навіть потреби в сміхові або в сльозах; злість, запекла зненависть опанувала їхньою душею, серцем, розумом. А коли й сміються вони часом, то сміються гидко, а плачуть од злості...

А сонце шалено сміялось, наче в сміхові його одбивалась уся радість світова; воно наче говорило: чому ж ви не смієтесь отак, як я? чого ви смутні, як ніч? чого ви брудні, а не ясні, як я?..

Сосновський непомітно опинився біля шахти. Не заходячи до контори, він виліз по східцях на поверх надшахтної будівлі, щоб в кліті[1] спуститись у шахту.

Важко грюкаючи вагончиками з вугіллям та з глеєм, метушились біля ствола[2] брудні одкатчики[3]. Дехто гнав вагончики по рейках, прокладених на естокаді[4], й, докотивши до опрокидивателя, перевертав їх колесами вгору: вугіль з грюкотом та ляпанням валився униз на величезну купу вугільну. А інші котили вагончики по глею, що високим валом тягся од шахти в степ; докотивши до краю, вони власним зусиллям перекидали вагончика вгору колесами й вигрібали з його мокрий, холодний глей.

Одягнені вони були, як і звичайно, в лахміття; на ногах у них були — у кого чоботи, у кого постоли, а більш чуні. Сосновський не раз бачив їх такими, але сьогодня вони здавались йому надто нечепурними. Він вийшов на естокаду.

Боже, яка краса!.. Степ, степ і степ, скільки око сягне!.. Ген в далекій лощині ще досі біліє злегка ранкова імла: ще сонце не встигло простягнути до неї свого золотистого проміння й

виссати її звідтіля. На косогорі ворушилась отара, або гуртуючись у величезну сіру пляму на зеленому тлі, або розбігаючись шматочками вздовж лощини й поринаючи в прозорій імлі. Не хотілось очей одривати од цієї надзвичайно пишної, живої картини, не хотілось лізти в шахту...

Повз шахту гадюкою звивався вузенький шлях. По шляху торохтіла вбога повозчина, запряжена двома невеличкими шкапинами, що скидались на лошат: вони ще до того були й підстрижені. На повозці сидів похмурий селянин у драній свитці з капелюхом на голові, не вважаючи на те, що на дворі пишала весна.

В ту мить, як повозчина порівнялась з шахтою, одкатчик поставив вагончика на опрокидиватель, і вугілля з грюкотом, мов регочучи срібним сухим реготом, посипалось униз під естокаду, піднімаючи круг себе чорну блискучу куряву. Коні раптом спинились, перелякані, й посунулись назад, аж дишель затріщав.

— Но-но! бодай ви виздихали! — з ненавистю визвірився на них дядько.

Але одна шкапина рішучо підняла голову, упершись передніми ногами в землю й присівши трохи на задні. Мотузяна шлейка насунулась їй на вуха. Дядько неначе ждав цього: він вихопив з-під себе ломаку й почав гатить коняку по спині. Коли це не помогло, він зіскочив з повозки й бив коняку по боках, по ногах, по вухах, бив з якимсь чортячим захопленням. Здавалось, бив він її не за те, що вона стала й заноровилась, а через те, що тією бійкою він виливав якусь давню, запеклу злість, і не на бідолашну скотину, а взагалі на все: на весну, що така вбрана й вродлива, на сонце, що весело од щастя сміялось до всього, на степ, що вабив до себе безмірним

простором та красою, на солодке, запашне повітря, що ласкаво, ледве торкаючись, цілувало його...

— А, яка бридка сцена! — буркнув Сосновський. Щось уз давило йому горло. Він повернув голову й дивився у другий бік; в ухах йому лунали глухі удари.

— Здорово лупіть! — звернувся не знати до кого одкатчик. — Бей, я їво знаю! — додав він дядькові униз, голосно регочучи.

А жайворонки виспівували у небі свій величний гімн сонцю. Он уже й імла сливе зовсім розійшлась; видко було, як вівчар зганяв докупи шпанку. А це що виїхало на коні з балки?.. Черкес, чи що?.. Сосновський пригадав, що увесь цей степ, уся ця краса,— в одних руках у поміщика Томсона; він одразу зрозумів, чого селянин такий вбогий і чого він такий злючий на все.

Далі коні не видержали катування й, мов скажені, понесли повозку по степу. Дядько вгледів черкеса об’їздчика і вживав усіх засобів, щоб спинить коней та повернути їх на шлях. Але все було надаремне: роздратовані шкапи, позадиравши голови, несли, що єсть духу, а дядько держався За повозку і голосно гукав. Черкес угледів такий безпорядок і пустив свого коня навзаводи; ось він вже догнав повозчину, вхопився з коня за віжки, припинив лошаків, обернувся до дядька й почав шмагати його нагаєм по плечах...

Сосновський одвернувся й пішов до кліті, а одкатчик аж за живіт хапався од реготу, дивлячись, як черкес вчить "хахла" їздить по шляху. Сосновський підійшов до рукоятчика.— Навіщо воно? — прошепотів він.

— Чого звольте? — обізвавсь рукоятчик.

— Що?

— Я думав... ви наче щось казали...

— Дай кліть.

Рукоятчик одчинив йому хвірточку й подав смердючу лампочку, а сам стукнув машиністові гасло.

Затремтіла кодола, й кліть поволі піднялась угору. Рукоятчик вихопив з-під неї кулаки, й вона прожогом пірнула в глибоку пащу, чорну, як ніч.

Сосновському хотілось плакати. Густа пітьма, вогка, нудна, обхопила його. Світло од лампочки тільки підкреслювало цю темряву й надавало їй якийсь зловісний відтінок. В очах йому ще й досі, мов далека зірниця, сміялось сонце, могутній бог, що він так в йому кохався; од шахтьорки штейгерової досі віяло м’яким приємним теплом, пахло промінням сояшним; лампочка чадила, як кепсько заправлений каганець, але той чад не міг перебити дратуючого паху весняного... Кліть стукала й тремтіла, мов віз, як його понесуть коні по ярах та рівчаках. Зверху за комір впало дві-три холодних краплини. Сосновський згорбився.

— А-а, чи скоро край!..— зітхнув він. Хвилина, здавалось йому, не мала кінця. Аж ось кліть пішла тихше, вдарилась в дно, підскочила й спинилась.

Стволовий[5], побачивши штейгера, запобігливо підскочив до кліті.

— Пожалуйте, ваше благородіє.

— Ну що, як? — спитав Сосновський.

— Та нічого, все благополучно.

"Благополучно"... Якимсь глумом здавалось йому це слово — "благополучно". Каторжна, гидка, брудна праця в повітрі, отруєнім чадом, вугільним порохом і гниллю; праця, зв’язана з небезпекою для життя, щодня наближаюча кожного робітника на годину до смерті,— це зветься "благополучно!" Праця в могилі, в царстві смерті,— чи вона ж може бути благополучною?

І пригадалась йому давня шахтарська легенда, що він чув у штейгерській школі, ще як спускався у шахту на практику.

Та казка розповідала про високу білу жіночу постать, що нібито з’являлась іноді шахтареві перед смертю...

Сосновський з жахом втопив свій погляд у темряву... Тихо-тихо, тільки й чутно, як тріщать товсті дубові стойки під страшенною стосажневою вагою землі, тріщать, мов тоненькі сухі трісочки... Десь дзюрчить вода... Тррах! луснуло поблизу, як з гармати. Сосновський трохи не впав і вчепився руками за одежу здивованого стволового. То луснула під стелею дубова поперечка, не здержавши давління зверху: з’явище у шахті звичайне.

— Пху, чорт!..— вилаявся Сосновський.— Прокляті нерви... Чого це я так розгвинтивсь?..

Коло ствола стояло декілька вагонів з вугіллям і глеєм, деякі на плитах, а інші ще на рейках; стволовий по одному котив їх на кліть і видавав на-гора.

— Багато видачі? — спитав Сосновський, щоб хоч трошки заспокоїтись. Серце йому тіпалось, і здавалось, що він навіть чує, як воно стукає.

— Ще не багато, ваше благородіє, може, вагончиків з двадцять... Рано ще...

Але Сосновський вже не слухав його. Він втопив погляд свій у пітьму, в штрек, що глибокою велетенською пащекою стояв йому перед очима. Пара рейок, що зникали десь у глибині, здавались йому страшенним роздвоєним жалом якогось страховища: воно роззявило свою пащу й хотіло його поглинути. Що воно?.. Здалека почувся невиразний глухий гомін, і далеко, далеко щось забіліло. Воно ворушилось і, наближаючись, все більшало. Сосновський виразно бачив високу, білу постать... Смерть зазирнула йому в вічі й обвіяла холодним духом.

— Вона!..— затремтів він і знову вчепивсь руками в одежу стволового.

— Та Господь з вами, ваше благородіє!..— заспокоював його шахтар.— Чого це ви?.. То ж партія йде. Чуєте, як вагончики цокотять?.. Ви, мабуть, нездужаєте?..

А й справді — партія. Так, так, це партія... Сосновський вже виразно розпізнав білу коняку, що. підтюпцем везла вагончики з вугіллям, щоразу нагинаючи голову, щоб не стукнуться лобом об навислу зверху, поламану поперечку.

— Гі-го!..— мов навіжений поганяв коногон, і луна здалека глухо передражнила його. "Гі-го!.." — почулось в скількох місцях зловісним реготом, ніби хто гукав у величезне барило.

— Тихше, тихше ти, ідол! — вилаяв його стволовий.

— Чавотише?.. Хо-хо-хо!.. Пррр... окаянная!.. Вороч!..— мов граючись, вигукував парубок.

Але коняка й сама вже бачила, що треба на вороч[6], і ледві-ледві встигла одскочити. Коногон звичним рухом хотів одчепити барок, перехиливши голову за край вагончика, але...

Страшенний хряск, грюкіт... Сосновський бачив тільки, як мигнула униз, між вагони, лампочка, що була причеплена погоничеві на голові, і раптом погасла. Залізний вагончик з неймовірною силою вдарився об другий, одскочив і знов вдарився, під натиском задніх. Коногон як лежав, так більш і не підводивсь, навіть не ворушився.

Стволовий підбіг до нього, вхопив за плечі й підняв, але з жахом упустив; замість голови у того була скривавлена маса.

Сосновський скрикнув несвіцьким голосом і повалився на плити...

Очунявся він під теплим, ласкавим сояшним промінням на естокаді. Коло його метушився з водою конторщик. Сосновський підвівсь з ослону і озирнувсь довкола. Він не міг одразу пригадати, що йому сталося, тільки почував, що сталося щось дуже страшне, до смерті подібне... Але сонце... воно так радісно сміється з неба, сипле незчисленними пасмами гарячого проміння... А степ... вільний степ!.. Вже

піднявся вітрець і хвилями колише густу зелену траву й тирсу... Як хороше!.. яка краса!..

— Але що зо мною?..— думав Сосновський.

Він подивився на конторщика, потім на шахтарів, що клопотались біля ствола над чимсь, і... пригадав усе...

І сонце, і степ одразу потемніли...

Сосновський встав і, непритомно ступаючи ногами, підійшов до сходів. Конторщик пособив йому злізти на землю.

Він пішов, не озираючись, додому, щоб ніколи не вертатись сюди...

А сонце сміялось і не хотіло знати нічого...

[1] Кліть — залізна клітка, в котрій спускають у шахту і підіймають нагору людей і вагончики з вугіллям, глеєм, стойками або чим іншим — Приміт. авт.

[2] Ствол — головний колодязь, котрим спускаються в шахту.— Приміт. авт.

[3] Одкатчики —шахтарі, котрі одкачують вагончики з вугіллям.— Приміт. авт.

[4] Естокада — довгий поміст на високих палях; на помості прокладено рейки; по них шахтарі котять вагончики з вугіллям; перекинувши вагончика над дірою в тому помості, висипають вугілля на землю.— Приміт. авт.

[5] Стволовий — шахтар, котрий на дні ствола доглядає за спусканням і підійманням кліток.— Приміт. авт.

[6] На вороч — набік. — Приміт. авт.